

Тема 15

Структура сучасного бухгалтерського обліку

План

15.1. Історичні етапи розвитку бухгалтерського обліку та передумови його структуризації.

15.2. Складові бухгалтерського обліку та їх загальна характеристика.

15.3. Дисципліни, що виникли в системі бухгалтерського обліку.

15.1. Історичні етапи розвитку бухгалтерського обліку та передумови його структуризації

Бухгалтерський облік, як елемент системи управління, виник з потреб суспільного виробництва: кожен підприємець хоче мати повну і правдиву інформацію про свої можливості (ресурси), ефективність їх використання та результати діяльності. Саме такі інформаційні потреби забезпечує система бухгалтерського обліку. Цим і пояснюється об'єктивна необхідність його виникнення.

Перші облікові системи з'явилися у країнах стародавнього світу. Але вже і тоді спостерігалася певна **структуризація обліку**:

- 1) окремий облік для потреб управління державою, який впроваджувався і контролювався органами державного управління;
- 2) облік в окремих господарських утвореннях.

Тривалий час особливістю обліку було те, що в державному секторі майно та фінанси держави були нероздільними з майном глави держави (князя, короля, імператора, царя тощо). Аналогічно у приватних підприємствах майно власника не відокремлювалося від майна підприємства. Тому в обліку використовувалися навіть такі рахунки як «Витрати на утримання княжого двору», «Втрати на власні потреби господаря» тощо.

В епоху Середньовіччя вже спостерігається певна структуризація обліку за галузями діяльності: перші публікації з обліку стосувалися лише **торгівлі** (Б. Котрул'ї – 1458 р., Л. Пачолі – 1494 р.), але вже скоро з'являються публікації про особливості обліку в **суднобудуванні** (А. Казанова – 1558 р.), у **банках і монастирських господарствах** (А. ді Піетро – 1586 р.), у **промисловості** (Д. А. Москетті – 1610 р.), у **шпиталях, державних організаціях і домашньому господарстві** (Л. Флорі – 1636 р.), у **сільському господарстві** (Б. Вентурі – 1655 р.) тощо. З часом ця диференціація лише посилювалася.

Інформаційна структура обліку досить динамічна, між її окремими відділами немає і не може бути чітких меж, вони завжди розмиті. З ускладненням економічних відносин, появою конкуренції та комерційної таємниці бухгалтерський облік почав розпадатися на окремі складові: спочатку це було розділення на фінансовий і виробничий (управлінський) облік, потім відокремився податковий облік, виник облік у підприємствах малого бізнесу, з'являється облік людських ресурсів (людського капіталу), креативний, соціальний, екологічний облік, поглиблюються особливості обліку в окремих галузях і підгалузях економіки.

Однією з причин виникнення великої кількості видів обліку та похідних від нього стало те, що в ринкових умовах з'явилося багато користувачів даних традиційного бухгалтерського обліку, а *для різних користувачів і різних цілей необхідна різна інформація (правило Р. Ентоні)*.

Основна проблема застосування будь-якої системи обліку обмежена *аперцепцією* користувачів облікової інформації та її *вартістю*.

Облік може бути високо досконалим, але він стане реально досконалим лише тоді, коли його користувачі також будуть досконалими, тобто розумітимуть суть даних обліку та умітимуть користуватися ними (аперцепція).

Отже, можна з упевненістю стверджувати, що:

** ефективність облікової системи прямо пропорційна розвинутості аперцепції її користувачів.*

Друге важливе обмеження - вартість облікової інформації. Витрати на ведення обліку повинні бути виправданими. Вимога раціональності обліку була проголошена ще **Й. Ф. Шером**:

** витрати на облік не повинні перевищувати того практичного ефекту, який може бути від нього отриманий.*

15.2. Складові бухгалтерського обліку та їх загальна характеристика

Фінансовий облік – це облік активів, зобов'язань, власного капіталу, витрат, доходів і фінансових результатів підприємства. Метою такого обліку є визначення фінансових результатів діяльності та фінансового становища підприємства з метою інформування про них зацікавлених користувачів інформації, в першу чергу, власників, держави та реальних і потенційних інвесторів. Фінансовий облік є регламентованим і обов'язковим для всіх суб'єктів господарювання.

Елементи управлінського обліку виникають ще в першій половині ХІХ ст., коли почали визначати такі показники, як вартість часу обробки сировини, собівартість одиниці продукції, витрати на одного робітника; виникає система операційного бюджетування, щотижневих звітів, гнучких бюджетів тощо. У першій половині ХХ ст. посилюється увага до нормування праці (системи Тейлора, Ганта, Черча), виникають системи «стандарт-костс», «директ-костинг», облік за центрами відповідальності, калькулювання на основі діяльності (АВС-метод) тощо.

Управлінський облік у ХХІ ст. отримав подальший розвиток та поширення. Це зумовлено вимогами економічного життя, його проблемами. Різні автори по-різному визначають сутність управлінського обліку: 1) ключ до прийняття управлінських рішень; 2) правдивий «облік для себе» на відміну від фінансового обліку, який ведеться «для народу» (для податківців, інвесторів, кредиторів тощо); 3) нове прочитання добре відомого внутрішньогосподарського обліку; 4) давно відомий оперативно-технічний облік, але названий на іноземний лад; 5) один із розділів фінансового обліку; 6) облік витрат і калькулювання собівартості продукції, контроль витрат або управління витратами

Принципова відмінність управлінського обліку від фінансового полягає в тому, що фінансова звітність відображає минуле, а мета управлінського обліку – визначити оптимальні варіанти (з декількох) на очікуване майбутнє.

У зарубіжній практиці склалися **два варіанти управлінського обліку:**

- ***континентальний***, який передбачає використання самостійних рахунків-екранів, на яких дублюється інформація фінансового обліку, але в іншій інтерпретації та з деталізацією, необхідною для підготовки управлінських рішень (**пов'язані системи обліку**);

- *англо-американський*, який передбачає використання **самостійних рахунків**, абсолютно незалежних від фінансового обліку (**самостійна система обліку**). Таке трактування управлінського обліку значно ширше, адже дозволяє фіксувати не лише минулі події, а й відображати можливі (потенційні) факти господарського життя у майбутньому, прогнозувати очікувані результати обраних варіантів управлінського рішення.

Податковий облік (податкові розрахунки) -
це облік, що ведеться на вимогу та за
методиками, визначеними податковим
законодавством, які можуть суттєво
відрізнитися від методик традиційного
фінансового обліку. *По суті, це тільки один
з варіантів бухгалтерського обліку, але він
може суттєво відрізнитися від того
варіанту, яким керуються власники та
адміністрація підприємства.*

Облік у малих підприємствах ведеться за спрощеними схемами. Найбільш доцільною необхідно визнати його організацію за принципами камеральної парадигми, при якій фінансовий результат визначається як різниця між оприбуткованою виручкою та списаними платежами. На практиці в Україні використовують різні методики обліку в підприємствах малого бізнесу залежно від прийнятої системи оподаткування таких підприємств.

Креативний облік – нове поняття, яке часто перекладають як творчий облік. Протягом багатьох століть така «творчість» була націлена на викривлення облікових даних, тепер її пояснюють як наслідок творчого підходу до застосування облікової політики підприємства.

Робота з інсайдерами – надважливе завдання, але воно не лише не вирішується, а й не ставиться на порядок денний. **Інсайдер** – людина, яка відповідно до своєї посади володіє важливою комерційною інформацією, внаслідок чого має можливість сама або через підставних осіб використовувати свої знання з метою особистого збагачення або збагачення близьких до неї осіб. Звідси випливає необхідність прийняття спеціального законодавства.

Соціальний облік — це не якийсь самостійний вид рахівництва, а скоріш розширення меж традиційного бухгалтерського обліку. Він розвивається за двома напрямками: перший пов'язаний з необхідністю збільшення складу показників бухгалтерської звітності в інтересах все зростаючих вимог користувачів; другий концентрує увагу на обліку соціальних витрат. Загальна ж думка така, що бухгалтери визначають собівартість готової продукції лише з точки зору витрат свого підприємства і не враховують загальних витрат суспільства. У той же час, те, що вигідно для одного господарства, може бути збитковим або шкідливим для суспільства (наприклад, ефективність виробництва горілки для виробника не враховує витрат на ліквідацію наслідків її вживання в цілому для суспільства). Отже, перед обліком ставиться завдання розрахунку як індивідуальної, так і суспільної собівартості готової продукції.

Облік людських ресурсів (людського капіталу) – новий напрям наукових досліджень та практичних потуг бухгалтерської спільноти. Традиційний облік ресурсів підприємства приймає до уваги лише його майно. Так як людина не може бути віднесена ні до майна, ні до об'єкта власності, то вона не вважається об'єктом обліку (хоча розрахунки з оплати праці ведуться систематично). Цей цілком правильний підхід пов'язаний з традиційно юридичною трактовкою бухгалтерського обліку. Економічна ж його версія передбачає обов'язкове врахування у складі активів підприємства людського ресурсу, адже економічна міцність і сила любого підприємства залежать від його кадрового потенціалу. Врахувати його можна, наприклад, за рівнем витрат на підготовку кадрів шляхом їх капіталізації.

Екологічний облік – це облік витрат на заходи, пов'язані з охороною навколишнього середовища та раціональним, ощадливим використанням природних ресурсів. Для вирішення цих питань можливі три підходи:

- 1) запроваджується окрема, паралельна традиційній, бухгалтерська звітність, що відображає витрати на природоохоронну діяльність;
- 2) традиційна бухгалтерська звітність доповнюється окремим розділом з показниками про природоохоронну діяльність;
- 3) усі такі витрати розпорюшуються в окремих статтях традиційної фінансової звітності.

Уже зараз бухгалтерам рекомендують складання окремих екологічних балансів (*екобалансів*), тобто звітності, яка відображає вплив витрат, пов'язаних з природоохоронними заходами, на основні економічні показники діяльності підприємства.

Облік у сільському господарстві має свої особливості, зумовлені специфікою технологічних операцій, пов'язаних з вирощуванням сільськогосподарських культур, утриманням та використанням продуктивних тварин, залежністю технологічного процесу від зміни пори року та впливу природних факторів (родючості землі, атмосферних опадів, температури повітря, інтенсивності сонячної енергії, вітрів тощо). Ці особливості настільки специфічні, що зумовили навіть розробку та впровадження спеціальних стандартів обліку: П(С)БО 30 «Біологічні активи» та МСБО 41 «Сільське господарство».

Облік у торгівлі та громадському харчуванні

часто виділяють в окремий підвид бухгалтерського обліку, характерною особливістю якого є відображення операцій придбання і реалізації товарів без їх доробки або з незначними видозмінами (сортування, фасування, пакування тощо). У громадському харчуванні поєднується процес приготування страв та їх реалізація для споживання безпосередньо в місцях реалізації (ресторанах, кафе, їдальнях, буфетах тощо). Прибуток заклади торгівлі отримують за рахунок торгової націнки на купівельну вартість товару (собівартість приготовлених страв).

Облік у банках та інших кредитних установах полягає у реєстрації та обліковому відображенні операцій, пов'язаних із залученням (запозиченням) вільних грошових коштів фізичних та юридичних осіб (клієнтів банку) та їх використанням для надання тимчасової допомоги (кредитування) тих осіб, які цього потребують, а також операцій по розрахунково-касовому обслуговуванні своїх клієнтів. Доходи банків формуються з відсотків за користування наданими кредитами, плати за послуги з розрахунково-касового обслуговування та інших надходжень.

Облік у державних (бюджетних) установах має своїм предметом операції використання бюджетних коштів (загального та спеціального фондів) на утримання установи та виконання нею своїх функцій у відповідності з метою створення установи та бюджетними призначеннями. Бюджетні установи, як правило, не мають доходів від реалізації продукції та послуг (за незначним винятком), тому основним джерелом коштів на їх утримання і діяльність є фінансування з державного або місцевого бюджетів відповідно до кошторисних призначень. Саме такі операції отримання та використання бюджетних коштів і складають основний предмет обліку в бюджетних установах.

15.3. Дисципліни, що виникли в системі бухгалтерського обліку та відокремилися від нього

Бухгалтерський облік, як основа інформаційної системи підприємства, за тисячоліття свого існування поступово видозмінювався, удосконалювався, розширював свій зміст і функції. У межах бухгалтерського обліку зароджувалися і розвивалися нові напрямки діяльності, виникали нові навчальні дисципліни (балансоведення, калькулювання собівартості тощо). Деякі з них з часом зникли або трансформувалися в інші, деякі існують до наших днів і успішно розвиваються.

Взаємозв'язок бухгалтерського обліку з іншими науками

Контроль і ревізія – традиційно бухгалтерська сфера діяльності: хто краще спеціаліста-бухгалтера зможе перевірити правильність ведення обліку і складання звітності, законність і економічну доцільність окремих господарських операцій? Саме тому ревізійну роботу в переважній більшості виконують фахівці з бухгалтерською освітою та значним досвідом практичної діяльності бухгалтерами. З часом ревізійна робота відокремилася від безпосередньо бухгалтерського обліку в самостійну галузь діяльності. На жаль, в сучасних умовах така діяльність дещо послабилася, більше уваги стали приділяти зовнішньому аудиту, хоча останній не в змозі вирішувати багато завдань, які вирішуються у процесі ревізії.

Фінансовий аналіз — методологічний інструментарій для управління капіталом фірми з метою максимізації прибутку за рахунок оптимізації структури активів і пасивів підприємства. Сучасними аналітиками багато уваги приділяється ознакам фінансових ускладнень, але все економічне життя базується не на математичних схемах, а на психологічній переконаності осіб, що приймають участь у господарських процесах.

Аудит. Сучасний аудит має багато недоліків:

- проблемність дійсної незалежності, адже кожна аудиторська фірма існує за рахунок гонорарів своїх клієнтів і тому апріорі не може бути абсолютно неупередженою;
- аудит практично не може захистити власників фірми від корупційних дій адміністраторів;
- здатність аудитора в проведенні перевірки часто обмежена як діями тих, кого перевіряють, так і обмеженими термінами перевірки;
- аудитор не має повноважень прокурора, він може бути лише спостерігачем та консультантом, а не адвокатом клієнта або обвинувачуючим;
- аудитор не має на меті прогнозувати діяльність підприємства.

Подолання перелічених труднощів можливе лише із запровадженнями уніфікованих міжнародних стандартів аудиту, ефективність яких значною мірою залежить від розробки та гармонізації бухгалтерських стандартів, що само по собі дуже проблематично. **Якість роботи аудиторів повинна оцінюватися лише з позиції її відповідності стандартам: нема стандартів – нема аудиту.** Майбутнє розвитку аудиту пов'язане з посиленням його прогностичних функцій: аудитор буде не лише констатувати існуючі факти, а буде виголошувати свою думку про фінансову стійкість клієнта і нести за свої зауваження значно більшу фінансову відповідальність, ніж це передбачено в сучасних умовах.

Судово-бухгалтерська експертиза розглядає способи дослідження фактів господарського життя за допомогою облікової інформації з метою виявлення зловживань та незаконних дій службових осіб. Предметом дослідження судово-бухгалтерської експертизи є первинні документи та облікові реєстри, які перевіряються з метою виявлення їх законності та достовірності або можливої фальсифікації, оформлення незаконних операцій. Здійснюється така робота на вимогу та/або за дорученням слідчих органів при висуненні підозри у кримінальних злочинах службових осіб. Первинні документи можуть вилучатися та використовуватися при розгляді справи в суді як свідчення вини або доказ невинуватості відповідача.